

televisie en beeldvorming over etnische minderheden bij kinderen: mogelijkheden van beeldopvoeding

els schelfhout

Hoewel een meerderheid van scholen inmiddels zowel autochtone als allochtone kinderen tot hun leerlingen kunnen rekenen, hebben nog heel wat kinderen in ons land weinig spontaan en actief contact met leden van minderheidsgroepen. Hierdoor zijn er weinig ervaringen als basis voor de vorming van 'mentale modellen' van minderheden (Johnson-Laird, 1983). Wanneer toch de behoefte bestaat over minderheden te praten, dan wordt de informatie uit andere bronnen geput. Bij jonge kinderen speelt, naast ouders en familie, televisie een belangrijke rol in het leveren van deze informatie (Schelfhout, 1993). Wanneer de verworven informatie voor het merendeel negatief is, is de kans groot dat de mentale modellen een negatief karakter krijgen. Op deze manier ontstaan vooroordelen en racisme.

Racisme is niet onveranderlijk. Van Dijk merkt op dat het een sociaal-historische eigenschap van onze samenleving is, afhankelijk van economische ontwikkelingen en daarop gebaseerde machtsverhoudingen. Racisme wordt niet aangeboren, maar aangeleerd in een specifieke historische, economische en sociaal-culturele context. Dit impliceert dat racisme, en de daarmee gepaard gaande vooroordelen en vormen van discriminatie, ook weer kunnen worden afgeleerd (Van Dijk, 1987:7). Met als uitgangspunt de stelling dat racisme kan worden afgeleerd, willen wij in ons onderzoek nagaan welke rol televisie en onderwijs, en specifiek beeldopvoeding, hierbij kunnen spelen.

Wat is de invloed van televisieberichtgeving over etnische minderheden op de beeldvorming bij kinderen? Kan deze 'beeldvorming' worden bijgestuurd via het kritisch analytisch leren omgaan met televisie d.m.v. beeldopvoeding in scholen? Het formuleren van antwoorden op deze vragen is de hoofddoelstelling van het onderzoek waarop dit artikel wordt gebaseerd.¹

Met dit onderzoek beogen we bij te dragen tot begrip van beeldvorming over etnische minderheden bij kinderen in het algemeen. Onderzoekresultaten kunnen als hulpinstrument gebruikt worden door scholen en jeugdorganisaties die bereid zijn positieve acties tegen racisme en discriminatie te voeren.

Achtereenvolgens zal in dit artikel aan bod komen:

- de status quaestionis betreffende onderzoek naar beeldvorming van etnische minderheden;
- de mogelijke taak van het onderwijs bij het voorkomen en bestrijden van vooroordelen en racisme;
- de beeldvorming van etnische minderheden in kinderprogramma's en de invloed van deze programma's op de vorming van attitudes en sociaal gedrag bij kinderen.

MEDIA EN BEELDVORMING VAN ETNISCHE MINDERHEDEN: STATUS QUAESTIONIS

De berichtgeving over etnische verhoudingen en minderheden kent een toenemende belangstelling. Vanuit verschillende hoeken startte reeds jaren geleden een discussie over de rol van de media bij de verbreiding en het voorkomen van vooroordelen en racisme in de samenleving. Echter, deze stappen op het gebied van de studie van media en minderheden worden aarzelend gezet. Kwalitatief onderzoek is nog steeds zeldzaam, het probleem bij de inhoudsanalytische studies m.b.t. het thema ligt dan weer in het symptomatisch karakter ervan, of in de beperking tot elementaire kwantitatieve gegevens. Grondige analyses van inhoud en stijl, tegen de achtergrond van een precieze mediatheorie en expliciete opvattingen over de rol en invloed van de media waren en zijn nog steeds schaars.

In de V.S. kent men een lange onderzoekstraditie wat betreft de rol van minderheden in de media. Uit de bibliografie van De Mot en Roberts (1979) blijkt echter dat een groot deel van de studies niet handelen over de afbeelding ('portrayal') van minderheden, dan wel over de media van

minderheden en de toegang van zwarte journalisten tot de media. In 1946 verrichtten Berelson en Salter inhoudsanalytisch onderzoek naar de beeldvorming van minderheden. Zij onderzochten fictieverhalen die verschenen in populaire magazines, en concludeerden dat minderheden, als zij al in de fictieverhalen aan bod kwamen, werden voorgesteld als stereotiepe karakters (de luie neger, de gierige jood,...). Twintig jaar later constateerden Fischer en Lowenstein een evolutie in de beeldvorming van etnische minderheden. Voor 1954 (d.i. voor het Amerikaans Hoogerechtshof de segregatie verbood) werd door de media nauwelijks aandacht besteed aan de zwarte minderheid. In de jaren '60 daarentegen werd alle aandacht gericht op de raciale crisis, en wel in termen van demonstraties (Civil Rights Movement) en rellen. Het gewelddadige en/of sensationele aspect van de burgerrechtenacties en de reacties daartegen stonden zeer sterk op de voorgrond, geweld en conflicten werden vanuit het standpunt van de meerderheid geëvalueerd.

In 1975 komt Knopf tot soortgelijke besluitvorming. Zij vult echter aan dat er niet zozeer sprake is van een samenzwering van de media tegen de onderdrukte minderheid, dan wel van een meer structureel probleem waarbij de blanke pers de houdingen van de blanke meerderheid uitdrukt.

Studies van Greenberg en Mazingo (1976), van Roberts (1975), en van Wilson en Gutierrez (1985) tonen eveneens aan dat minderheden slechts in de media aan bod komen met betrekking tot problemen die ze zouden veroorzaken. Minderheden zelf zijn nauwelijks actief betrokken bij de berichtgeving, en worden meestal stereotiep en in traditionele rollen in beeld gebracht.

In West-Europa werd onderzoek naar de berichtgeving over en de beeldvorming van etnische minderheden voornamelijk verricht in Groot-Brittannië en Nederland.

In Groot-Brittannië onderzochten Hartmann, Husband en Clark (1974) de berichtgeving over minderheden in de 'Times', de 'Guardian', de 'Daily Express' en de 'Daily Mirror'. Zij deden dit door middel van inhoudsanalyses en onderzochten gedurende zeven jaar 193 nummers van elke krant. Deze auteurs besloten dat minderheden in de door hen geselecteerde dagbladen vooral aan bod kwamen met betrekking tot de immigratieproblematiek en misdaad. Dit onderzoek wordt algemeen beschouwd als de belangrijkste aanzet voor het onderzoek naar de relaties tussen minderheden en de media. Hiernaast onderzochten Hartmann en Husband, via opinie-onderzoek, de vooroordelen van blanke jongeren tegen 'coloured people'. Zij ondervroegen jongeren over hun mediagebruik, hun mediahoudingen en hun meningen over minderheden. Hieruit kwam

naar voor dat jongeren de mediaberichtgeving selectief interpreteerden en vooral aandacht schonken aan onderwerpen die verband hielden met hun leefwereld. De media vormden algemene informatiebronnen voor gegevens als immigratiecijfers, slechte huisvesting en achterstandspositie, maar versterkten ook negatieve vooroordelen als zouden migranten te veel gebruik maken van sociale voorzieningen, banen 'inpijken', ... De auteurs richtten zich met deze studie op jongeren omdat zij veronderstellen dat de media vooral deze doelgroep, van wie de meningen nog bezig zijn zich te vormen, sterk zullen beïnvloeden.

Troyna zette de inhoudsanalyse van Hartmann, Husband en Clark voort door gedurende de periode 1976-'78 de berichtgeving over migranten in dezelfde nationale kranten en de regionale pers van Leicester en Manchester te analyseren. Hij kwam tot dezelfde conclusies, en merkte de aanwezigheid van een nieuwe 'blikvanger' op: de extreem rechtse partij 'National Front'. Hiernaast voerde Troyna (1981) een survey-onderzoek uit. Hij wou hiermee nagaan in hoeverre de bevolking de immigratie en de rasrelaties als problematisch ervoer. De meerderheid van de ondervraagden antwoordde min of meer sterk tegen immigratie gekant te zijn. Enkel 'beter opgeleiden', mensen uit 'hogere klassen' en jongeren waren genuanceerder in hun mening. De rol van de media zou niet zo belangrijk zijn als eerst gedacht; men put vooral uit eigen ervaring. Wel bleek dat hoe sterker de vooroordelen waren, hoe beter men zich misdaadberichtgeving uit kranten kon herinneren.

In Nederland onderzochten Emmerik-Levelt en Teunings (1967) de inhoud van werkgevers- en werknemersperiodieken en de dagbladpers op berichten over 'buitenlandse arbeiders'. Ook toen bleek al heel veel aandacht voor het thema 'criminaliteit en ordeverstoring'.

Uit onderzoek dat de themagroep 'Spiro' in het begin van de jaren zeventig deed naar buitenlandse arbeiders in de Nederlandse pers, kwam naar voor dat heel wat aandacht aan migranten werd besteed; dit echter vanuit het standpunt van Nederlandse personen, politiek en instellingen. Buitenlandse werknemers en hun organisaties werden niet gehoord (Thema-groep Spiro, 1971).

Verder onderzoek, dat globaal dezelfde tendensen vertoonde, werd gevoerd door Spoeltman en Langeveld (1972) en door Bovenkerk (1978). Uit recenter Nederlands onderzoek van Teun van Dijk (1987) blijkt dat ook in de Nederlandse pers, wanneer geschreven wordt over migranten, voornamelijk aandacht wordt besteed aan misdaad, conflicten en racis-

me. In Nederlandse kranten wordt geschreven vanuit een autochtone visie; de meningen van de minderheden zelf komen niet of nauwelijks aan bod.

Uit alle studies onthouden we dat in de berichtgeving, zowel in de Verenigde Staten als in Groot-Brittannië en Nederland, minderheden eerder negatief dan positief of neutraal worden afgebeeld. Etnische minderheden worden hoofdzakelijk gezien in termen van problemen, misdaad en overlast. Achtergronden van migratie of de 'dagelijkse leefsituatie' van migranten komen nauwelijks aan bod. De berichtgeving vindt meestal plaats vanuit het perspectief van de meerderheid en haar instanties. Er is weinig systematische kritiek op het migrantenbeleid van de overheid. Onderwerpen die relevant zijn voor de minderheden, zoals onderwijs, gezondheidszorg, werkloosheid, specifieke culturele activiteiten, ... krijgen nauwelijks aandacht in de media; hun gewone leven blijft buiten beeld.

In België werd op het vlak van beeldvorming nog geen diepgaand kwalitatief, noch kwantitatief onderzoek verricht. We vermelden hier wel het onderzoek van Billiet (Billiet, Carton en Huys, 1990), waarin gepeild werd naar de houdingen van en meningen over migranten bij Belgen. De auteur stelde bij dit onderzoek een negatievere houding van Belgen tegenover migranten vast na november 1989. Hij wijt deze 'verrechtsing' aan de aandacht die door de media werd besteed aan het dragen van de 'tsjador' (hoofddoek) op school en de oprichting van een islamschool. Deze vaststelling illustreert de invloed die de media hebben op de beeldvorming van migranten.

Het mag echter duidelijk zijn dat uiterst complexe processen ten grondslag liggen aan de vorming of verandering van etnische houdingen en vooroordelen. Etnische vooroordelen ontwikkelen zich binnen bredere sociale en economische kaders van intergroepsrelaties en, ook in België, tegen de achtergrond van een racistische samenleving. De vorming van vooroordelen is dus geen geïsoleerd proces. Hierdoor is het voorkomen en tegengaan van vooroordelen en racisme niet met enkele eenvoudige maatregelen te bewerkstelligen. Welke aanbevelingen men ook naar de media toe formuleert, men dient zich te realiseren dat hun rol slechts een onderdeel is van een breed maatschappelijk proces van bewustwording en verandering op alle niveaus. Alvorens we daarom iets meer zeggen over de rol van kinderprogramma's bij de beeldvorming van minderheden, besteden we kort aandacht aan het proces van racisme-socialisatie en het belang van het onderwijs bij het voorkomen en bestrijden van vooroordelen en racisme.

DE TAAK VAN HET ONDERWIJS BIJ HET VOORKOMEN EN BESTRIJDEN VAN VOOROORDELEN EN RACISME

Alles wat we leren, begint in de kindertijd, en racisme is daar geen uitzondering op. Racisme zit, evenals andere vormen van onderdrukking, verweven in structuren, instituties en wetten, in al het denken en handelen. Opvoeding speelt een belangrijke rol in het doorgeven van racisme. Racisme heeft een weerslag op elk facet van het socialisatieproces. Racisme is steeds latent of actief aanwezig; zelfs een heel bewuste opvoeding ontkomt er niet volledig aan. De liedjes, boekjes en verhaaltjes die wij zongen en lazen, zijn illustratief: 'Moriaantje zo zwart als roet', 'Kuifje in Afrika' ... Tot voor enkele jaren was in schoolboeken vaak sprake van indirect racisme. De niet-westerse leefwijze werd vaak als primitief afgeschilderd. Al te vaak sprak men over etnische groepen als zijnde 'wildern', 'primitieve volksstammen', 'barbaren', ... Het superioriteitsgevoel van 'het blanke ras' werd in heel wat boekjes gepropageerd (Katz, 1976; Van den Berg en Reinsch, 1983; Van Dijk en Spaninks, 1981; Van Dijk, 1987). Tegenwoordig worden in schoolboeken en lessen weliswaar nog weinig racistische uitspraken gedaan, niettemin blijken nogal wat elementen hierin aanleiding te geven tot ethocentrisme en vooroordelen.

Even belangrijk, zoniet belangrijker dan het lesmateriaal dat in klassen wordt gebruikt, zijn de houdingen van leerkrachten. Attitudes, gedrag en percepties van leerkrachten oefenen een niet te onderschatten invloed uit op de sociale atmosfeer van de school en de attitudes van de leerlingen.

Buitenlandse studies (Leacock, 1980; Rist en Gay, 1981; Essed, 1983) tonen aan dat veel leerkrachten, zowel op subtiele als op open wijze, negatieve gevoelens tegenover etnische minderheden uitdrukken.

Wij menen dat deze vaststelling niet veralgemeend kan worden. Onderzoek waarbij wij peilden naar attitudes van 728 leerkrachten, verspreid over 75 Limburgse scholen, bevestigt deze resultaten niet (Schelfhout, 1994). Een meerderheid van leerkrachten lijkt zich tegenwoordig toenevend bewust te worden van de problematiek en de rol die zij hierin kunnen spelen. Binnen het reguliere lesprogramma wordt tijd vrijgemaakt voor interculturele activiteiten. Daarnaast besteden leerkrachten meer aandacht aan samenwerking met allerlei organisaties, en nemen zij regelmatig deel aan ouderbijeenkomsten en thuisbezoeken.

Naarmate de leeftijd van de kinderen toeneemt, wordt in de klas meer gepraat over immigratie, verdraagzaamheid, ..., dit vooral in de lessen W.O. (wereldoriëntatie) en godsdienst/moraal. Oudere leerkrachten lijken wel sceptischer te staan tegenover onze multiculturele samenleving en het multicultureel onderwijs dan jongere (Schelfhout, 1994).

Hoewel de beïnvloeding reeds op jonge leeftijd start, hebben kinderen op lagere schoolleeftijd zelden een boodschap aan racisme. Ze omschrijven 'een vreemdeling' als iemand die van een ander land komt. De term 'migrant' is een meerderheid van kinderen vreemd, en ook het woord 'racisme' heeft voor hen weinig betekenis. Kinderen die 'racisme' probeerden te omschrijven, keurden het af (ca. 75%), en/of definiëerden het als iets waar uitsluitend volwassenen zich aan bezondigen. Naarmate kinderen ouder worden, nemen racistische gevoelens echter toe. Vriendenkring en schoolcarrière zijn hier belangrijke variabelen.

Uit een onderzoek dat in 1983 door de 'Centrale voor Studie- en Beroepsoriëntering' (CSBO) werd gevoerd, blijkt dat 12 tot 13% van de 1.054 ondervraagde secundaire scholieren niet willen dat migranten in hun school de lessen volgen. Doorgetrokken naar het totale aantal Vlaamse secundaire scholieren, zou dit betekenen dat in een klas van 25, drie leerlingen onverdraagzaam zijn. Of er al dan niet migranten in de klas zijn, beïnvloedt de afwijzing niet. De onverdraagzaamheid is het grootst in het beroepsonderwijs (28 à 33%), en het laagst in het algemeen secundair onderwijs (7%). Jongens zouden onverdraagzamer zijn dan meisjes (resp. 20% en 5%).

We merkten op dat het systematisch weergeven van vertekende of onvolledige informatie een belangrijke voedingsbodem is voor racisme. Op grond van een aantal indicaties uit het klassieke effectonderzoek, en vooral op grond van processen van cognitieve en sociale informatieverwerking, kunnen we als algemene veronderstelling aannemen dat de media een centrale rol spelen in de kennis, meningen en houdingen van het publiek t.o.v. etnische minderheden. Hoe dit gebeurt, hangt echter af van het soort medium, de boodschap, de context van het mediagebruik, en de bestaande meningen, houdingen en sociale dimensies van de mediagebruikers. In de volgende hoofdstukken besteden we aandacht aan televisieprogramma's voor kinderen en de invloed van de boodschap op hun kennis, meningen en gedrag.

BEELDVORMING VAN ETNISCHE MINDERHEDEN IN KINDERPROGRAMMA'S

Tot vandaag werden in België geen inhoudsanalyses uitgevoerd gericht op het ontdekken van discriminerende elementen in kinderprogramma's. Verwijzing naar Nederlands onderzoek is echter relevant. In Nederlandse kinderprogramma's komen erg weinig representanten voor van minderheidsgroepen. Kinderen zien sporadisch een kind van andere etnische afkomst, en slechts enkele programma's worden voorgesteld door - niet uitgesproken - donkere personen.

De ondervetegenwoordiging in aantal en kwaliteit van minderheden weerspiegelt de maatschappelijke realiteit, en is een moeilijk doorbrekbare vicieuze cirkel. Het engageren van een acteur of een actrice van een etnische minderheid is geen sinecure. Daarnaast is het laten optreden van kinderen van een etnische minderheid zeer moeilijk. Dit in de eerste plaats omdat het nooit eenvoudig is kinderen aan t.v.-programma's te laten participeren. Het opnamewerk is veeleisend. Ten tweede is het van belang vooroordelen niet te versterken (bijvoorbeeld 'buitenlanders praten gek'), ook als ze op de realiteit berusten: hun taal is afwijkend en juist deze taal is kenmerkend voor de minderheid. In de derde plaats is het van belang zelfbewuste modellen voor te stellen, iets wat met kinderen van etnische minderheden in een door autochtonen 'gedomineerde' opnameomgeving moeilijk te bereiken is. Ten vierde is er een selectieprobleem. Om kinderen te confronteren met minderheden is het niet noodzakelijk representanten van alle groepen te laten verschijnen. Om kinderen van deze minderheden de indruk te geven dat ze er ook bij horen, is het echter wel noodzakelijk dat zij eveneens een geïntegreerd onderdeel van de t.v.-populatie zijn.

We gaan ervan uit dat een goede vertegenwoordiging van minderheden op de televisie van belang is voor de wijze waarop kinderen over minderheden denken. Om deze stelling te ondersteunen beschouwen we, op basis van diverse onderzoeksresultaten, de invloed die televisieprogramma's uitoefenen op de vorming van kennis, attitudes en sociaal gedrag van kinderen.

Volgens de sociale leertheorie (Bandura, 1977) wordt menselijk gedrag via observatie geleerd door 'modeling'. Hierbij spelen in de eerste plaats de aandachtsprocessen een belangrijke rol. Aandacht voor belangrijke

kenmerken van het gedrag versnelt het leerproces. Het is aannemelijk dat sommige modellen voor een bepaald kind aantrekkelijker of belangrijker zijn, en dus meer de aandacht vasthouden dan andere modellen. Bovendien zullen kinderen, afhankelijk van hun ervaring, bepaalde kenmerken van het gemodelleerde gedrag wel of niet waarnemen.

Televisie biedt kinderen vele en gevarieerde voorbeelden. Er zijn aanwijzingen dat etnische kenmerken van kinderen en modellen een rol spelen bij aandachtsprocessen. Zo blijkt uit onderzoek (Lyle en Hoffman, 1972) dat zwarte kinderen, beter dan blanke, zwarte acteurs herkennen. Greenberg (1972) kwam tot de bevinding dat zwarte kinderen, op de vraag op welke acteur zij graag zouden lijken, vaker een zwarte acteur als antwoord gaven dan het geval was voor blanke kinderen. Op basis van resultaten van hetzelfde onderzoek concludeerde Greenberg eveneens dat zwarte kinderen een voorkeur hebben voor programma's waarin zwarte acteurs voorkomen.

Ook ervaring speelt een rol bij het leren door observeren. Heel waarschijnlijk worden herkenbare attitudes, gedragingen en situaties gemakkelijker onthouden dan minder bekende. Wanneer dit het geval is, dan zullen culturele verschillen, verbonden aan etnische verschillen, invloed uitoefenen op wat kinderen van verschillende etnische afkomst leren van t.v. We vinden hiervoor een aanwijzing in het onderzoek van Newcomb en Collins (1979); 6- tot 8-jarige kinderen begrepen een t.v.-programma beter, wanneer het een gezin portretteerde van dezelfde sociale klasse van de kijker dan van een andere sociale klasse.

Naast aandacht en ervaring spelen de kenmerken van de modellen een belangrijke rol bij het overnemen van gedrag en attitudes. Aangenomen wordt dat een model met meer gezag en invloed en een hogere status een 'geschikter' voorbeeld is. Bandura merkt hierbij op dat dit enkel het geval is wanneer de gevolgen van het gedrag onduidelijk zijn. In dat geval wordt de functionele waarde van het gedrag niet bepaald door de gevolgen ervan, maar door het succes dat het model in het algemeen blijkt te hebben. In elk geval zijn de minderheidsmodellen minder bekleed met macht, status en prestige. Hun gedrag zal dus minder tot navolging leiden.

Kan televisie een bijdrage leveren aan het bestrijden van racisme en discriminatie? Verschillende onderzoekers poogden een antwoord op deze vraag te formuleren.

Gorn (1976) experimenteerde met 'Sesame Street'-fragmenten bij kinderen tussen 3 en 6 jaar. Hij toonde aan dat de houding ten opzichte van de in het programma aanwezige kinderen van culturele minderheden posi-

tief beïnvloed werd. Mays (1975) toonde enige invloed aan van een serie van 16 onderwijsprogramma's op attituden tegenover minderheden. De belangrijkste resultaten hieraangaande komen echter van Roberts (et al, 1974). Hij concludeerde dat 4 programma's over het leven van kinderen elders de opvattingen over deze kinderen beïnvloedde. De kinderen werden als minder verschillend, welvarender, gelukkiger en gezonder beschouwd. Eveneens droegen de programma's bij tot het doorbreken van ethnocentrisme.

Colton (1972) daarentegen registreerde geen attitudeverandering na het kijken naar programma's betreffende minderheden. Evenmin konden Bogatz en Ball (1971) een attitudeverandering waarnemen bij kinderen die gedurende één jaar aangemoedigd werden naar 'Sesame Street' te kijken.

De mogelijke betekenis van televisie als instrument bij het bestrijden van racisme en discriminatie is dus niet eenduidig. Enkele malen is een positieve invloed aangetoond, maar verder onderzoek is nodig. Tot nog toe werden enkel korte-termijneffecten onderzocht. Dat t.v.-inhouden op lange termijn tot minder stereotiepe visie op minderheidsgroepen leidt, kon nog niet worden aangetoond.

Kinderen tussen 8 en 12 jaar doen voor hun informatiewerving over etnische minderheden vaak beroep op televisie. Televisie is, naast ouders, de belangrijkste informatiebron, en gaat leerkrachten, zussen en/of broers en vrienden vooraf (Schelfhout, 1993:78-95).

Gezien de invloed van televisie op kinderen, en gezien het belang van het onderwijs bij het voorkomen en bestrijden van racisme, menen wij dat beeldopvoeding steeds meer gelegitimeerd is. Een situatieschets:

BEELDOPVOEDING ALS MOGELIJKHEID TOT BIJSTURING VAN DE BEELDVORMING

De idee van beeldopvoeding als mogelijkheid tot bijsturing van beeldvorming over etnische minderheden ontstond in de jaren '70 in Groot-Brittannië. In 1976 werd, op initiatief van een zestigtal journalisten, de 'Campaign Against Racism in the Media' (CARM) opgericht. Er werd een televisieprogramma met als titel 'It ain't half racism, mum' gemaakt, dat aan de Britse kijker toonde hoe men racisme in de mediaberichtgeving kon opsporen. Dit programma werd naderhand vertoond in scholen. Eind jaren '70 werden twee nieuwe produkties gemaakt, nl. 'The Black and White Media Shows', die de kijkers eveneens wilden wijzen op stereo-

tiepe beeldvorming en etnische vooroordelen in de media. In 1988 werd het 'Black and White Media Show'-boek van Twitchin gepubliceerd, een hulpmiddel om media-opvoeding voor kinderen en volwassenen didactisch te verantwoorden.

In België zijn lessen over media nog lang geen gemeengoed. Oorzaak hiervan is mogelijk de veel voorkomende misvatting dat er 'niets te leren valt' over de media, omdat iedereen - op den duur - televisie- en andere mediaboodschappen kan begrijpen. Daarbij wordt over het hoofd gezien dat het begrijpen van een mediaproduct iets anders is dan doorzien hoe zo'n product is geconstrueerd, en wat 'de boodschap achter de boodschap' is. Ook is er veel onduidelijkheid over hoe media-opvoeding moet worden gedefinieerd, over de rol die het onderwijs hierin moet spelen, en de methodiek die hierbij moet worden gevolgd. Ander knelpunt bij de invoering van media-opvoeding in het onderwijs is de geringe deskundigheid van leerkrachten die hiervoor niet worden opgeleid.

Door behoeftenonderzoek onder leerkrachten zou uitgezocht kunnen worden in welke mate men de invoering van media-opvoeding in het schoolcurriculum als gewenst beschouwd, welke doelstellingen men daarbij wil nastreven, en welke inhouden daarbij aan de orde moeten komen. Eveneens zou onderzocht moeten worden in welke mate hierbij behoefte bestaat aan lessuggesties en onderwijspakketten (Van der Voort en Vooijs, 1989:111).

Van onderzoek naar media-opvoeding is sprake sinds de jaren '70. Dit onderzoek is evenwel de kinderschoenen nog niet ontgroeid, en blijft tot nog toe vooral een Amerikaanse aangelegenheid (Van der Voort en Vooijs, 1989:104). Onderzoeken naar mediagedrag, het al dan niet toepassen van media-opvoeding in en buiten scholen, effecten van media-opvoeding e.d., dient verdergezet te worden.

De didactische methoden waarvan bij beeld-(media-)opvoeding gebruik wordt gemaakt, kunnen in drie typen worden ingedeeld. In de meeste curricula wordt de nadruk gelegd op het verstrekken van informatie over allerlei aspecten van media. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van de methode van actieve participatie waarbij kinderen ertoe worden aanzet zelf informatie te genereren. Dit kan b.v. via discussies, denkopdrachten en het zelf maken van mediaproducten. Ten slotte wordt gebruik gemaakt van de 'media-aanpak', waarbij tijdens vertoning van filmfragmenten vragen worden gesteld om kinderen te leren kritisch te kijken naar televisieprogramma's.

Wanneer media-opvoeding beoogt het begrip van mediaboodschappen te bevorderen, is aansluiting bij het begripsniveau van de doelgroep noodzakelijk. Enerzijds dient men rekening te houden met kenmerken van kinderen (vaardigheid, persoonlijkheid, intelligentie, sociaal-economische status, ervaring, leeftijd en sekse), en hun begingedrag of 'entry behaviour'. Hieronder wordt verstaan: 'de attitudes, kennis en vaardigheden waarover het kind ten tijde van het begin van de lessen beschikt, en waarop de instructie dan ook dient aan te sluiten' (Van der Voort en Vooijs, 1989:105). Alvorens men met begrip kennis kan nemen van films en televisieprogramma's, hoort men de audiovisuele taal onder de knie te hebben, of zoals Levelt (1981) stelt: men dient T-vaardig te zijn. Uit onderzoek blijkt dat de T-vaardigheid bij kinderen op kleuterleeftijd zeer beperkt is. Hoe de T-vaardigheid zich met stijgende leeftijd verder ontwikkelt, is, aldus Van der Voort en Vooijs (1989:107), weinig bekend.

Anderzijds zal men oog hebben voor de kenmerken van de programma's, b.v. de herkenbaarheid van manipulaties via cameratechnieken, frequentie, ... Vermoed wordt dat inzicht in de gehanteerde technieken zich voornamelijk ontwikkelt tijdens de lagere schoolleeftijd. Ten slotte spelen ook de kenmerken van de situatie (integratie van educatieve programma's binnen een breder educatief kader, begeleiding, ...) een belangrijke rol bij het doorzien van mediaboodschappen.

TELEVISIE-OPVOEDING OP SCHOOL EN MOGELIJKHEID TOT BIJSTURING VAN BEELDVORMING OVER ETNISCHE MINDERHEDEN

Doelstelling is kinderen d.m.v. televisie-opvoeding/beeldopvoeding te helpen bij het doorzien, naar juiste waarde schatten en verwerken van boodschappen m.b.t. 'de ander', om de subjectieve beeldvorming over etnische minderheden bij te sturen via beeldopvoeding. Hiertoe dienen kinderen in staat te zijn om:

- hun eigen zelfbeeld en het zelfbeeld dat leeft binnen onze maatschappij te definiëren;
- verschillende types van 'media-images' te identificeren en te classificeren;
- stereotiepen te identificeren;
- actief alternatieve beelden, ter vervanging van stereotiepen, te construeren.

Het accent zal voornamelijk gelegd worden op wat Minkinen (1978) omschrijft als de 'sociale aanpak', en wat in Amerikaans onderzoek wordt aangeduid als het aanleren van 'critical t.v.-viewing skills' (Anderson, 1983): het leren doorzien van mediaproducten wat betreft achtergrond, inhoud, bedoeling en sociale effecten. Hiertoe dient een lesprogramma te worden ontwikkeld en op bruikbaarheid onderzocht. Met dit als uiteindelijke onderzoeksdoelstelling begeven we ons nagenoeg op braakliggend terrein.

In enige mate vergelijkbaar werd door Gortzak, Schoute, Vooijs en Van der Voort (1983) een lesprogramma ontwikkeld. Doel van dit programma was kinderen anders te leren kijken naar geweld. Aan het lesprogramma werd dan ook de titel 'Anders Kijken' meegegeven. Onderzocht werd of het lesprogramma tot meer kennis van de feitelijke informatie leidde, of kinderen door het lesprogramma de ernst van televisiegeweld beter gingen inzien, of ze door het lesprogramma geweldacties van de goede partij minder gemakkelijk goedkeurden, en of ze door het lesprogramma het niet-realistisch karakter van televisiegeweld beter inzagen. Eveneens werd onderzocht of de effecten van het lesprogramma verschilden naargelang het geslacht, de agressiviteit en de schoolvorderingen van de kinderen (Van der Voort et al., 1984:393).

Gemeten naar de vooraf vastgestelde criteria werd het lesprogramma als succesvol beschouwd. Het leidt tot een grotere kennis van zaken, kinderen keuren geweldacties van de 'goede' partij minder snel goed, en krijgen meer zicht op het weinig realistische karakter van de misdaadfilm. De grote domper op de vreugde is echter dat de lessen de agressieve kinderen minder bereiken dan de niet-agressieve kinderen; zij worden minder beïnvloed in hun percepties van geweld.

Indien toepassing van een gelijkaardig lesprogramma met als thematiek etnische minderheden als resultaat zou hebben dat kinderen met een grotere bagage aan vooroordelen minder worden beïnvloed dan kinderen die 'onbevooroordeeld' zijn, zou het lesprogramma ongetwijfeld zijn doel voorbijstreven.

Of dit zo is, blijft een open vraag die in verder onderzoek de nodige aandacht zal krijgen.

Een - voorlopig - laatste vraag betreft het 'hoe en wat' van het lesprogramma. Of hoe dient een dergelijk lesprogramma eruit te zien. Aanbevelingen voor audiovisueel beeldmateriaal m.b.t. de thematiek vinden we bij Glastra en Katz (1993), die een analyse maakten van diverse films waar-

mee men racismebestrijding en tolerantie wil bevorderen. Zij formuleerden suggesties voor argumentatie- en verbeeldingswijzen in films over discriminatie(bestrijding). Van belang is volgens hen het alles overheersende gevecht van de 'good guys' tegen de 'bad guys' te doorbreken, onder meer door discriminatie en vooroordelen te plaatsen in een bredere politieke en sociaal-economische context. Eveneens dienen de films aandacht te besteden aan de motieven, redeneringen, biografische achtergrond en ontwikkeling van personen, in plaats van hen als racisten en bevooroordeelden te brandmerken. Tenslotte zouden de films, zo menen Glastra en Katz, 'in plaats van de moraliteit en de rationaliteit van praktijken van discriminatiebestrijding te beamen, ingeslepen diagnoses en handelingspatronen en het gebrek aan succes ervan kunnen problematiseren' (Glastra en Katz, 1993:19).

Concrete voorstellen voor de constructie van voorlichtingsfilms krijgen we van Vrij et al. (1992). Zij evalueerden een voorlichtingsfilm en stelden op basis van hun onderzoeksresultaten dat men positieve overeenkomsten tussen autochtonen en allochtonen dient te benadrukken. Het weergeven van negatieve overeenkomsten kan immers tot resultaat hebben dat men het negatieve gedrag van actoren van de eigen groep aan toevallige omstandigheden toeschrijft, terwijl men het negatieve gedrag van actoren van de andere groep aan de actoren zelf toeschrijft. Daarnaast dient een boodschap expliciet te zijn. Dit houdt in dat men in de boodschap het voorlichtingsadvies letterlijk weergeeft. Tenslotte dienen er in de boodschap veel actoren van etnische groepen aan bod te komen (Vrij et al., 1992:1919-1920).

Wij gingen na of een voorlichtingsfilm die voldoet aan deze voorwaarden, tot een positievere evaluatie van de thematiek leidt, dan voorlichtingsfilms die slechts aan enkele of aan geen van de voorwaarden voldoen. Hiervoor werden een documentaire, een voorlichtingscampagne, een speelfilm en een animatiefilm geselecteerd en voorgesteld aan kinderen tussen 8 en 12 jaar. Onze resultaten bevestigen de bevindingen van Vrij, Van Schie en Winkel. De documentaire, waarin werd voldaan aan alle bovengestelde voorwaarden, leidde tot een goed begrip van de boodschap bij de doelgroep. Na visie spraken de meeste kinderen zich afkeurend uit over discriminatie en racisme, en evalueerden zij de eigen autochtone groep kritischer dan ervoor het geval was (Schelfhout, 1995).

BESLUIT EN KRITISCHE EVALUATIE

Uitgangspunt van dit artikel was de stelling dat racisme niet aangeboren, maar aangeleerd is, en dus, onder specifieke omstandigheden, ook weer kan worden afgeleerd.

Hierbij wezen we erop dat voor de bijsturing van negatieve beeldvorming en racisme een belangrijke rol is weggelegd voor het onderwijs en de media, en meer bepaald voor media-opvoeding.

Diverse studies tonen aan dat mediaberichtgeving, ook wanneer het kinderprogramma's betreft, minderheden eerder negatief dan positief of neutraal afbeeldt. Het systematisch weergeven van dergelijke informatie vormt een belangrijke voedingsbodem voor racisme.

Of televisie een bijdrage kan leveren aan het bestrijden van racisme, en welke hierbij de rol van media-opvoeding kan zijn, is een vraag die moeilijk kan beantwoord worden, daar onderzoek naar effecten van media-opvoeding slechts in beperkte mate werd gevoerd.

Resultaten van dit onderzoek zijn matig positief. Tot op heden kon niet worden aangetoond dat curricula op lange termijn tot een minder stereotiepe visie op minderheidsgroepen leiden (Dorr et al., 1980), veelal werden enkel korte-termijn-effecten vastgesteld.

Daarentegen stellen Mays (1975) en Gorn (1976) dat de attitude ten opzichte van etnische minderheden met behulp van televisie kunnen worden verbeterd, hoewel de resultaten van desbetreffend onderzoek zeker niet allemaal eenduidig zijn.

Ondanks - of juist door - gebrek aan eenduidigheid in de onderzoeksresultaten zijn verdere onderzoeksinspanningen naar de mogelijkheid van beeldopvoeding m.b.t. de thematiek legitiem. Aanvullend attitude-onderzoek, aandachtsonderzoek, onderzoek naar kennis en onderzoek naar realiteitsperceptie, verder onderzoek naar effecten van mediaboodschappen, ... zijn noodzakelijk als raamwerk voor de ontwikkeling van een verantwoord lesprogramma rond televisie en beeldvorming van etnische minderheden.

- 1 Het onderzoeksproject 'Audiovisuele media en beeldvorming over etnische minderheden bij kinderen' wordt uitgevoerd in opdracht van het OVGB-Hasselt.

LITERATUURLIJST

- Ahammer, I.M. & Murray, J.P. (1979) 'Kindness in the Kindergarten: The Relative Influence of Role Playing and Prosocial Television in Facilitating Altruism', *International Journal of Behavioral Development*, 2:133-157.
- Anderson, J.A. (1983) 'Television Literacy and the Critical Viewer', in J. Bryant & D. Anderson (eds.) *Children's Understanding of Television: Research on Attention and Comprehension*. New York: Academic Press.
- Bandura, A. (1977) *Social Learning Theory*. Herts: Prentice-Hall International.
- Billiet, J., Carton, A. & Huys, R. (1990) *Onbekend of Onbemand? Een Sociologisch Onderzoek naar de Houding van Belgen Tegenover Migranten*. Leuven: Sociologisch Onderzoeksinstituut K.U. Leuven.
- Bogatz, G.A. & Ball, S. (1971) *The Second Year of Sesame Street: A Continuing Evaluation*. Princeton: Educational Testing Service.
- Collins, W.A. & Kasper-Getz, S. (1976) 'Children's Social Responses Following Modeled Reactions to Provocation: Prosocial Effects of a Television Drama', *Journal of Personality*, 44 (3): 488-500.
- Colton, F.V. (1972) 'Cognitive and Affective Reactions of Kindergartners to Video Displays', *Child Study Journal*, (2): 63-66.
- De Mot, J. & Roberts, R. (1979) *White Racism, Blacks, and Mass Communications: An Instruction Source Bibliography*. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism, Houston, Texas, August 5-8.
- Dorr, A., Graves, S.B. & Phelps, E. (1980) 'Television Literacy for Young Children', *Journal of Communication*, 30 (3): 71-83.
- Esterl, B. (1976) *Soziale Vorurteile und soziale Urteile*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Glastra, F. & Katz, E. (1993) 'De Filmische Constructie van Tolerantie', *Masscommunicatie*, 1: 6-19.
- Gorn, G.J. et al. (1976) 'The Role of Educational Television in Changing the Intergroup Attitudes of Children', *Child Development*, 47 (1): 277-280.
- Greenberg, B.S. (1972) 'Children's Reactions to T.V. Blacks', *Journalism Quarterly*, 49 (1): 5-14.
- Johnson-Laird, Ph. (1983) *Mental Models*. London: Cambridge U.P.
- Leifer, A.D. (1975) 'Research on the Socialization Influence of Television in the United States', *Fernsehen und Bildung*, 9 (2/3): 26-51.
- Levelt, P.B.M. (1981) *Voorbeeld. Over wat Kinderen van T.V. Leren Kunnen*. 's-Gravenhage: S.V.O.
- Lyle, J. & Hoffman, H.R. (1972) 'Children's Use of Television and Other Media', in: E.A. Rubinstein et al. (eds.) *Television and Social Behaviour*. Washington D.C.: G.P.O.
- Mays, L. (1975) *On Meeting Real People: An Evaluation Report on Vegetable Soup: The Effects of a Multi-Ethnic Children's Television Series on Intergroup Attitudes of Children*. New York: State Educational Department.

- Minkinen, G. (1978) *A General Curricular Model for Mass Media Education*. Madrid: UNESCO.
- Newcomb, A.F. & Collins, W.A. (1979) 'Children's Comprehension of Family Role Portrayals in Televised Dramas: Effects of Socio-Economic Status, Ethnicity and Age', *Developmental Psychology*, 15 (4): 417-423.
- Roberts, D.F. et al. (1974) *Earth a Big Blue Marble: A Report of the Impact of a Children's Television Series on Children's Opinions*. Stanford University: California Institute for Communication Research.
- Schelfhout, E. (1992) 'Media-opvoeding als Mogelijkheid tot Bijsturing van Beeldvorming over Etnische Minderheden', *Bareel, Tijdschrift over Migranten*, 13 (5): 11-13.
- Schelfhout, E. (1993) *Audiovisuele Media en Beeldvorming over Etnische Minderheden bij Kinderen: Een Recipiëntenonderzoek (1)*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, Brussel: SCOM, CSNMIT.
- Schelfhout, E. (1993) 'Opvoeden tot Multicultureel Samenleven: Het Belang van Media-opvoeding', *Communicatio, Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kommunikasie-teorie en Navoring*, 19 (2): 32-38.
- Schelfhout, E. (1994) *Audiovisuele Media en Beeldvorming over Etnische Minderheden bij Kinderen. Schoolsituaties, Meninge en Houdinge van Schoolteams Geëvalueerd*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, Brussel: SCOM, CEMESO.
- Schelfhout, E. (1995) *Audiovisuele Media en Beeldvorming over Etnische Minderheden bij Kinderen: Een Recipiëntenonderzoek (2)*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, Brussel: SCOM, CEMESO.
- Shirley, K.W. (1975) 'The Prosocial Effects of Publicly Broadcast Children's Television', *Dissertation Abstracts International*, 36 (2-B): 896-897.
- Twitchin, J. (1988) *The Black and White Media Show Book: Handbook for the Study of Racism and Television*. Staffordshire: Trentham Books.
- Van den Broeck, L. (1987) *Hoe zit het nou met Wit. Bevrijding van Racisme: Naar een Strategie*. Amsterdam: An Dekker.
- Van der Voort, T., Vooijs, W. en Bakker, D. (1984) 'Kritisch Kijken naar T.V.-Geweld: Het Effect van Negen Lessen', *Pedagogisch Tijdschrift*, 9 (8): 386-400.
- Van der Voort, T. en Vooijs, M. (1989) 'Media-opvoeding: Een Braakliggend Onderzoeks-terrein', *Massacommunicatie*, 1: 104-117.
- Van Dijk, T. (1983) *Minderheden in de Media. Een Analyse van de Berichtgeving over Etnische Minderheden in de Dagbladpers*. Amsterdam: SUA.
- Van Dijk, T. (1987) *Schoolvoorbeeld van Racisme*. Amsterdam: SUA.
- Vrij, A., Van Schie, E. en Winkel, F.W. (1992) 'Het Tegengaan van Vooroordelen Jegens Etnische Minderheden: Een Voorlichtingsfilm Gebaseerd op Sociaal-Psychologische Uitgangspunten Geëvalueerd', *Massacommunicatie*, 2: 117-127.